

Mens en Wereld

Als u dit niet wilt lezen, hoeft het echt niet. Eigenlijk hoeft het nooit, tenminste van mij niet, maar nu het vakantie is, bent u helemaal niet verplicht om iets te doen, waar u geen zin in hebt.

Dat vind ik altijd het fijne van vakantie: het gevoel, dat je niets hoeft. Natuurlijk is dit een pure hersenschim, want juist in de vakantie moet er een heleboel gedaan worden en als je het niet doet, loopt er weer van alles in het honderd, maar nu ja, ik zei dan ook: het gevoel.

Als u deze Mens en Wereld in de bus krijgt, zijn wij net op weg naar ons vakantieoord, weer in de Dordogne in Frankrijk. We gaan kamperend deze keer en daartoe hebben we ons drie auto-ladingen vol spullen aangeschaft, die allemaal absoluut niets wegen en helemaal geen plaats innemen, en dat moet dan allemaal in onze ene Eend en dan is het de bedoeling, dat wij er zelf ook nog met ons vijven bij kunnen.

Vroeger, toen de kinderen nog klein waren en we wat dichterbij huis bleven, moest er altijd een hele hutkoffer met kaplaarzen, winterkleden, boeken en spelletjes-voor-de-regen vooruitgestuurd worden. Dan schudde mijn man bij die aanblik droevig het hoofd: „Een tandenborstel en twee schone zakdoeken, dat was alles wat ik vroeger meenam, toen ik nog niet getrouwd was!” zei hij, maar dat was overdreven, want ik ben er zeker van, dat er op z'n minst ook nog een plank boeken meeging.

Maar goed, als we dan, om kori te gaan, op een paar kleinigheden na onze halve inventaris in de auto gestouwd hebben en alle armen en benen binnen boord zijn, dan trekken we eerst door het gebied van de Ardèche, een Frans riviertje, waar nog minder vreemdelingen schijnen te komen dan vroeger in de Dordogne, voor die door de Nederlanders ontdekt werd.

Daar, in de Adèche, is het nog zo, dat in sommige plaatsjes de mensen het zich nog weten te herinneren, dat er, in februari, twee jaar geleden, ook eens een paar Hollanders geweest zijn, of misschien waren het Belgen...

Ziet u, daar streven we naar in onze vakantie: een beetje rust, niet te veel mensen.

En het strand, zoals op dit plaatje? Ook dat heeft z'n bekoring, vind ik, maar dan op een gewone dag, een paar uurtjes.

Liever niet een hele vakantie zo met z'n allen.

Voer voor vakantiegangers

Als dit nummer van Mens en Wereld verschijnt is een groot gedeelte van de lezers niet thuis. Velen zijn ver van honk in hotel, pension, tent of caravan, in huisje of kippenhok om de stad, de baan, de sleur en het moeten te ontvluchten en zij hopen dat iets van het avontuur dat zij zo node missen bij de dagelijkse dingen zal verschijnen. Dat avontuur dient zich meestal aan in de vorm van ongemak, pech en bijna-een-ongeluk, maar het doorbreekt de sleur en is, achteraf, een belangrijke vulling van de vakantie. Alles is leuk wat je kunt navertellen...

Na thuiskomst is de post en zijn de kranten een hoge stapel en M. en W., daartussen gevonden, zal vast niet met veel aandacht gelezen worden, want de haast is teruggekeerd en het jachtige bestaan heerst weer oppermachtig. Maar niet allen zijn met vakantie, niet allen hebben gebrek aan tijd, en voor die lezers is M. en W. toch ook en daarom een paar gedachten over het avontuur, over het onbekende, en dat nog wel als hoofdartikel.

Ik hoop, dat u de zondagmorgens geluisterd heeft – misschien nog luistert – naar de gesprekken tussen Nol Gregoor en de schrijver Harry Mulisch. Zij zijn alle de moeite van het aanhoren overwaard. Gregoor is er steeds op uit om het schrijverschap en het werk van Mulisch te begrijpen uit gebeurtenissen uit zijn jeugd, uit zijn leven en even hardnekkig weigert Mulisch bepaalde gebeurtenissen uit zijn leven als verklaringen te zien. Het is interessant en vermakelijk om deze gevechten, in alle vrede en vriendschap geleverd, te volgen. En hier staan tegenover elkaar een intelligente en begrijpende 19e eeuwer – Gregoor – die verklaren wil door de oorzaken op te sporen van bepaalde thema's in Mulisch' werk en een 20e eeuwer – Mulisch – die helemaal niet verklaren wil of terugzoeken, maar die de nadruk legt op het onverklaarbare, het wonderlijke, het op zichzelf staande en die het een ontluistering acht van het unieke verschijnsel mens om te zoeken in zijn verleden. Al dat verklaren en zoeken (zo vertaal ik Mulisch) eindigt er in dat alles één is in de wereld en dat wil ik niet, dat is onjuist. Mulisch is zo

de antipode van de mysticus. Nooit is mij zo duidelijk geworden wat een existentiële levensopvatting inhoudt en nooit heb ik zo duidelijk gevoeld dat de negentiende eeuw onherroepelijk achter de rug is en dat het verschijnsel wetenschap in zo'n crisis verkeert.

Dit nieuwe levensbesef, waarbij alles op zichzelf wordt beschouwd, zet de deur wijd open naar een intens beleefd en avontuurlijk bestaan, zonder een zoeken naar verklaringen en het lijkt mij buiten kijf, dat tallozen zo leven bij het moment, dat allesoverheersend is en waarbij alles zijn unieke betekenis of unieke doelloosheid krijgt.

Zo is, voor de gewone stervelingen, de vakantie, los van al het oude, vrij, onbestemd wat de toekomst betreft en gevaarlijk en dat geeft intensiteit aan het bestaan, tenminste als men durft om dan ook te springen.

En spreekt u nu niet over gelijk of ongelijk hebben, Gregoor of Mulisch. Want wat is dat in dezen, gelijk of ongelijk hebben? Ook dat behoort tot een wereld, die snel verdwijnt. Als u uw vakantie gehad hebt, zult u beamen, dat die vrijheid, dit los zijn het ware is; als u uw vakantie nog krijgt, wens ik u een avontuurlijke en vrije tijd, als lading om de plichten straks weer te kunnen vervullen. Als u geen vakantie heeft of niet in staat bent van uw vakantie te genieten door te reizen, dan kunt u nog, zittend in uw stoel, liggend in uw bed, de grootste avonturen beleven, want het gebeurt allemaal in uw geest en bijna niet met uw lichaam.

B.

Mededeling over de verschijningsdatum van Mens en Wereld

In verband met de vakanties verschijnt het eerstkomende nummer van Mens en Wereld op 29 augustus a.s.

**Uitgave van het Humanistisch Verbond – Verschijnt om de veertien dagen
19e jaargang no. 14 – 1 augustus 1964**

Kritisch allerlei

door R. de la Rie

Welaan, het moet dan maar. Het is er nu de tijd voor en er is langzamerhand geen zichzelf respecterend blad meer, dat het kan stellen zonder een stukje over de vrouwelijke pendant van het al jaren geaccepteerde mannelijke zwembroekje, want dat schijnt een wereldschokkend feit te zijn. Ik zou graag De Nieuwe Linie even voor u citeren, die onder het hoofd „Beestachtig” schrijft:

„Wij zijn tegen de monokini. Al was het alleen maar omdat het zulk een verschrikkelijk discriminerende dracht is: heel weinigen zouden het kunnen dragen. De Osservatore Romano is er ook tegen. Een grappig blad vaak, de Osservatore. Het blad gebruikt voor een kleine zaak vaak grote woorden. Zo spreekt het nu van „het failliet van een cultuur”. En het geeft wijze raad. „Men zou zich moeten schamen er ruimte of aandacht aan te wijden.” Een klein vraagje: waarom wijdt het Vaticaanse blad dan ruimte en aandacht aan de monokini? En een klein protestje: de monokini is niet de terugkeer tot „de dierlijke naaktheid van de wilde”. Volkomen rechtschapen mensen in tropische landen werden vroeger, héél vroeger, wilden genoemd, zo in de tijd van de Oostindische Compagnie. Maar daar denken we nu toch wel een beetje anders over. En hun naaktheid dierlijk? Heeft de Osservatore wel eens de neus buiten de muren van het Vaticaan gestoken? Overigens blijven we tegen de monokini. Maar dan graag zonder kruistocht.”

Kijk, dat lijkt me nu de juiste toon, al vraag ik mij af of er niet meer kleding is te bedenken met een „discriminerend” karakter. Verwacht u overigens van mij niet het verlossende woord, zo in de geest van Wat Vindt De Humanist. Hiervan? Ik geloof niet dat het zin heeft je tegen modeverschijnselen te verzetten en ik zal het dus wel zien (of niet).

Wel heb ik weer erg gelachen om alle protesten van ons omvangrijk heir van preutsheids-predikanten, onze altijd strijd lustige fatsoensridders. Dat blijven toch altijd de mensen die menen, dat je de ontwikkeling van de moraal met politieagenten kunt tegenhouden, een ietwat kinderlijke voorstelling, wanneer men de vrij snelle ontwikkeling van vooral de seksuele moraal in de laatste tientallen jaren beziet. Daarom zijn die mensen, of zij het willen of niet, doorgaans ook de predikers van de schijnheiligheid. Zij propageren een moraal (en dwangmiddelen om die te handhaven)

die al lang door de feiten achterhaald is, en die feiten hebben met levensbeschouwing of godsdienst niets of nauwelijks iets te maken. Tot welke walgelijke situaties het hanteren van zo'n dubbele moraal aanleiding kan geven, bewijst bij voorbeeld dit berichtje uit De Groene:

„In Japanse kranten kan men de laatste tijd de volgende advertentie vinden: „Weest de bruid waarvoor hij u houdt voor slechts 350 gulden.” Deze zin dient dan als reclame voor namaak-maagdenvliezen die door middel van een kleine chirurgische ingreep worden aangebracht.”

Zouden we dan maar niet liever afspreken, dat die maagdelijkheid er niet zo veel meer toe doet, dat onze moraal in dat opzicht grondig veranderd is?

Ik verwijl nog even met u bij „het seksuele”, want het onderstaande berichtje uit Vrij Nederland mag ik u toch ook niet onthouden:

„De raad van Assen heeft in een warme en langdradige vergadering blijk gegeven van duidelijk preutse neigingen. Dat bleek bij de behandeling van een parkeernota, waarin de commissaris van politie, de heer J. W. A. Woldringh, zijn visie gaf op een facet van het verkeersprobleem. De commissaris veroorloofde zich in dit ambtelijke stuk een plastische opmerking te maken, toen hij de Brink te Assen de „navel van de stad” noemde. Maar enkele raadsleden bleken de toch altijd weer dorre ambtelijke stijl te prefereren boven een zonnige uitschieter, en verklaarden dat zij de vondst minder gelukkig achtten. Het waren de heren C. van Dee (PvdA) en W. F. Borgeius (VVD) die over dit punt een opmerking maakten. Burgemeester P. P. Agter ging er in zijn beantwoording fijntjes op in. Hij zei: Al is er maar één in onze raad, die vreest dat bij gebruik van de naam „navel” vleselijke lusten worden opgewekt, dan dienen wij ons op dat punt in te binden...”

Wat mij nog het meest verbaasde, was de aanduiding van de partijen waartoe de genoemde raadsleden behoren. Ja ja, u hebt het goed gelezen, het waren niet de staatkundig gereformeerde partij en het gereformeerd politiek verbond.

Een rector van een openbaar lyceum vertelde mij, dat hij ieder jaar voor zijn school een aantal aanmeldingen krijgt van katholieke leerlingen, die hij evenwel gemakshalve maar niet meerekent bij het maken van een klassen-

indeling. Waarom niet? Omdat, meestal nog voor het toelatings-examen, maar soms ook wel als de school al begonnen is, meneer pastoor een bezoek aan de betrokken ouders brengt om hen van hun heilloos voornemen te doen terugkeren. Toch zaten er wel enkele katholieke leerlingen op die school, maar dat waren kinderen van zo bemiddelde ouders, dat ze van meneer pastoor niets hadden te vrezen, als u begrijpt wat ik bedoel.

In dit verband ook een fraai voorbeeld uit Volksonderwijs: „Amsterdamse ouders gaven hun kind op als leerling van een openbare lagere school. Hun kind bezocht reeds de openbare kleuter-

school. De ouders deden bewust deze keuze voor hun kind, want, hoewel de moeder van huis uit rooms-katholiek is, wensden ze zeer beslist voor hun kind geen bijzonder onderwijs. Desondanks ontvingen zij onderstaand briefje, dat we met taal- en stijlfouten overnemen. Blijkbaar buiten medeweten van de ouders en tegen de wil van de ouders is van bepaalde zijde hun kind opgegeven als leerling van een rooms-katholieke school. Commentaar overbodig!”

Eén vraagje hierbij van Volksonderwijs én van ons: „Hoe rijmt men dit met de rechten van de ouders, die zo heilig zouden zijn voor de voorstanders van het bijzonder onderwijs?”

Amsterdam, juni 1964

Geachte Ouders.

Uw dochter is ingeschreven in de eerste klas der St. Joannes-school. Als ze dinsdag 1 september komt staan de onderwijzers der eerste klassen klaar om ze met open armen te ontvangen. Dan gaan de kleintjes langzaam aan echt leren. Brengt U ze in de van Ostadestraat 272, er zijn zoveel ingangen, dat U anders zou verdwalen.

Dag ouders tot ziens, we hopen dat uw kind goed en prettig leert, dat is zeker U en ons verlangen.

Met vriendelijke groeten,

Zr. Willama

Parochieschool; St. Joannesschool, Rustenburgerstraat 162, Amsterdam.

Naar aanleiding van een opmerking van de heer H. A. Lunshof, die in Elseviers Weekblad Hochhuths toneelstuk „Der Stellvertreter” „een gemeen stuk” noemde, schrijft in Zwingli de heer P. D. van Roijen (die wij uit eerdere publikaties niet direct als een vriend van de katholieke kerk hebben leren kennen) onder andere:

„Het ziet ernaar uit, dat Elseviers Weekblad meer en meer een spreekbuis wordt van rechtse „doorbraak”-figuren, d.w.z. lieden die met oud-minister Cals aansturen op een Nederlandse kopie van de Westduitse CDU: KVP, ARP en CHU in één partij. De overgang van prinses Irene, en alles wat daarbij aan het licht kwam van rooms gekuip, zal dit

ideaal bij vele anti's en christelijk historischen overigens wat minder aantrekkelijk hebben gemaakt. Maar Rome wil een Nederlandse „CDU”, opdat de roomse plannen tot uitholling van de democratie en tot vestiging van clericale machtsposities met protestants-christelijke hulp doorgedrukt kunnen worden. Elseviers Weekblad heeft zich meer en meer in dienst gesteld van dit „gevaarlijke roomse streven”. Gelukkig dat de Haagse Post hieraan niet meedoet en duidelijk laat merken, niet van rooms kapitaal afhankelijk te zijn.”

Het is maar dat u het weet. U zou het argument kunnen optellen bij de vele bezwaren die in deze rubriek al eerder tegen dat wekelijks papierpakket zijn geventileerd.

bommen

De stad is stil.
De straten
hebben zich verbreed.
Kangeroes kijken door de venstergaten.
Een vrouw passeert.
De echo raapt gehaast
haar stappen op.

De stad is stil.
Een kat rolt stijf van het kozijn.
Het licht is als een blok verplaatst.
Geruisloos vallen drie vier bommen op het plein
en drie vier huizen hijsen traag
hun rode vlag.

Paul Rodenko

(uit: Gedichten, Holland, Amsterdam, 1951)

MENS EN MUZIEK

Geluidshinder

„Wanneer het rijk de opleiding van musici aanmoedigt, dan zorgt de overheid ook voor woningen, waar zij hun beroep in rust en vrede, niet gestoord door anderen en zonder anderen te storen, kunnen uitoefenen.”

Dit zei prof. dr. K. Ph. Bernet Kempers, voorzitter van de Koninklijke Nederlandse Toonkunstenaarsvereniging, tijdens de algemene ledenvergadering op 14 juni j.l., naar aanleiding van een recente rel in Den Haag en in Amsterdam waarbij een pianiste door haar burenlidmaats werd mishandeld onder toevoeging van „Je sodomietert het huis uit”, en waarbij een piano-spelend muziekstudent werd beoorloofd met keiharde radio's. Tegenwoordig is de woningnood een grote bedreiging voor het uitoefenen van het muziekberoep en een vergrootglas op de bij menigeen toch al aanwezige onverdraagzaamheid.

Woningnood, in de zin van ontoelaatbare gehorigheid, is er altijd al geweest. Ik kan ervan meepraten. In de eerste bezettingsjaren studeerde ik, tot wrevel van mijn benedenburen, als toekomstig beroeps pianist bij mijn ouders thuis. Hard bulderende luidsprekers bleken ontoereikend – ik studeerde er doorheen. Maar toen mijn buurvrouw het boze hoofd uit het raam had gestoken en me had toegeschreeuwd: „Vuile rotjood, als je niet ophoudt met die piano, haal ik de SD erbij...” ja, toen kwam er een lange pauze in m'n pianostudie.

door Leo Hoost

Mens en muziek komen al evenzeer tegenwoordig in de knel bij woningbouwverenigingen en andere huiseigenaren, die piano-spelende musici en muziekstudenten als huurders werven. Hoe anders was het voor de oorlog, toen iedereen, met of zonder piano, een huis kon „krijgen”, waarbij dan vaak als service, gratis werd behangen en vloerbedekking werd aangebracht! Woningnood blijkt dus een wapen om musici het leven onmogelijk te maken – een onwaardig, onmenselijk wapen. Stel, dat dezelfde onverdraagzaamheid werd „gehanteerd” tegenover garagehouders, schoenmakers, confectie-ateliers etc. – grote groepen zouden dan in onze maatschappij geen leefbaar bestaan kunnen opbouwen. De oplossing dat musici in speciale kunstenaarsflats zouden moeten wonen, is niet echt menselijk – er zijn immers al zuilen genoeg.

Maar hoe verdraagzaam en menselijk men ook kan zijn als het gaat om muziek-studerende medeburen, er kunnen zich situaties voordoen waarin stilte mag worden geëist: ernstige ziekte, overlijden van naaste familie, bandopnamen etc. Evenwichtige mensen zullen dan altijd redelijke oplossingen weten te vinden. Hoewel, ook zij zullen de beklemdheid voelen van niet meer geheel vrij te zijn in het eigen (veel te gehorige) huis.

De kern van dit alles is, dat mensen in ondoordacht gebouwde en dus ontoelaatbaar gehorige woningen worden gestopt. In West-Duitsland schijnt het wettelijk te zijn toegestaan een grote huurkorting te kunnen eisen als een nieuw huis te gehorig is!

Enig soelaas van geluidsoverlast is te bereiken door zacht board aan te brengen tegen de

zangbodem van een piano of vleugel en door het instrument op rubber doppen te plaatsen.

Eigenlijk is er maar één afdoende maatregel in slecht gebouwde huizen: deskundig aangebrachte geluidsisolatie van vloeren en wanden. Een stellig honderden guldens kostende voorziening. Waar echter onschatbare voordelen tegenover staan, zoals de mogelijkheid tot een harmonisch samengaan van mens en muziek. Voor velen een kwestie van levensbelang!

De plaatsbekleder

Het zal niet dikwijls zijn voorgekomen, dat een toneelstuk zo veel stof heeft doen opwaaien, maar het zal bijna nooit zijn voorgekomen, dat het stof opgewaaid blijft. Het gesprek over de Plaatsbekleder en over de zaak, die in dit stuk aan de orde komt, blijft de mensen beroeren. Nou, wat ons betreft gaat het stof niet meer liggen, voordat de r.k. kerk openlijk, bij monde van de paus verklaard heeft, dat inderdaad de kerk te kort is geschoten door niet voldoende te protesteren tegen het allervreselijkste dat in de geschiedenis is voorgekomen. Wij vrezen en hopen dat de problemen van de Plaatsbekleder besproken zullen blijven...

Inmiddels is bij Uitgeverij Contact in Amsterdam de vertaling verschenen van het volledige toneelstuk van *Hochhuth*, van de hand van Gerrit Kouwenaar. Deze vertaling lijkt ons buitengewoon zorgvuldig en goed en bij het zien en horen van het stuk trof het hoe goed het Nederlands is. Bij lezing wordt bevestigd, dat hier een respectabel stuk werk verricht is.

Tegelijk verscheen, ook bij *Contact*, in navolging van een Duitse uitgave, maar aangevuld met Nederlandse reacties, een boek *Vóór en tegen de Plaatsbekleder*, waarin artikelen en beschouwingen, pro en contra zijn opgenomen. Het boek werd ingeleid door prof. A. D. Belinfante. Deze inleiding, sprekend over Paus XII, eindigt met de woorden: „Maar zijn karakter en zijn opleiding als diplomaat brachten niet mee, dat hij de weg der strijdberen is gegaan”. De inleider bleef steken en had moeten zeggen, dat het karakter van de r.k. kerk als heilsinstituut zozeer verstrikt is in de organisatie, dat de boodschap, die deze kerk pretendeert te brengen, niet in de eerste plaats meer komt. Dostojewsky heeft dat grandioos beschreven in de legende van de *Groot-Inquisiteur*, uit de roman *De Gebroeders Karamasov*. De tragedie onder en achter *Hochhuth's* stuk is de tragedie van de organisatie, van elke organisatie die eigen wetten eerder moet gehoorzamen dan de wet van het geweten, op straffe van uiteen te vallen.

Beide boeken, de vertaling en de commentaren, zijn actueel en een compliment waard aan de actieve leiding van deze uitgeverij. B.

Lezingen voor de radio

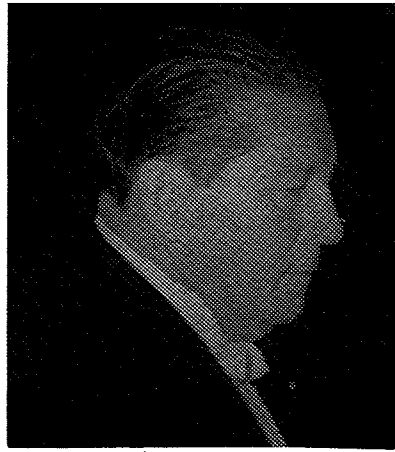
Zo. 2 aug. VARA, 9.45 uur: A. L. Constandse: „Redelijke ketterij”.

Zo. 9 aug. VARA, 9.45 uur: S. L. Kwee: „Humanistisch toekomstbeeld”.

Zo. 16 aug. VARA, 9.45 uur: L. van der Wal: „Bijblijven?”

Zo. 23 aug. VARA, 9.45 uur: A. Katan: „10 % en nog wat?”

Zo. 30 aug. VARA, 9.45 uur: C. H. Schonk: „Als buitenkerkelijken écht samen praten”.

IN MEMORIAM
DR. G. TH. RIETVELD

Het is ook in M. en W. op zijn plaats om een enkel woord te wijden aan de nagedachtenis van architect Rietveld. Hier geen woord over zijn verdiensten op het gebied van de architectuur, over zijn vernieuwingsarbeid om huizen en kamers van mensen zo eenvoudig en oprecht mogelijk te maken, alleen iets over hem als mens.

De schrijver van deze regels kende Rietveld niet persoonlijk, maar één ervaring was voldoende om een diepe indruk te krijgen van een volledig, bescheiden, open en enthousiast mens.

Ik was in de gelegenheid om Rietveld's laatste schepping, de Academie voor Beeldende Kunsten te Arnhem, onder zijn leiding, te bezichtigen. Vóór de rondleiding vertelde hij het publiek iets over de opzet en de ontwikkeling van dit modernste van de moderne gebouwen. Men hoort duizenden keren mensen praten, men hoort honderden keren, in vergaderingen en op bijeenkomsten, mensen spreken, talloze malen hoort men sprekers betogen, in voordrachten hoort men enkele keren een vervoerende persoonlijkheid zich uiten, maar dit spreken van Rietveld was uniek. Bij hem geen zweem van ijdelheid of eierzucht, geen spoor van schoolmeesterachtig lesgeven, alleen een doodgewoon praten op voet van gelijkheid met zijn hoorders. En die eenvoudige, weloverdachte woorden kwamen voort uit een volstrekt vrij mens, een man zonder angsten, zonder geldingsdrang maar zelfbewust en vol ironie, uit een man vol levenslust en energie.

Al zou hij nooit één stoel of huis gemaakt hebben, dan zou nog iedere ontmoeting met een dergelijke gave persoonlijkheid voor ieder een verrijking van zijn leven hebben betekend. Zijn woorden, zijn ontwerpen kwamen niet voort uit de drang om zich te onderscheiden, niet uit een poging om onaangepastheid op te heffen, maar zij kwamen voort uit een overvloed, uit menselijke bewogenheid en op schoonheid en eenvoud gerichte activiteit.

Rietveld had een groot vertrouwen in de toekomst, in nieuwe materialen, in een zuiverder en eerlijker samenleving en dit geloof te horen uit de mond van zo'n ingoed maar niet naïef mens was een grootse ervaring.

Het hoofdbestuur van het H.V. vergadert elke maand in het Erasmushuis in Utrecht, dat, bescheiden in opzet, op zijn aanwijzingen werd gerestaureerd. Zijn woorden, toen in Arnhem gesproken, lieten in mij de gedachte achter dat het, als zo'n man zich een overtuigd humanist noemt, de moeite waard is zich voor het humanisme in te spannen.

B.

Erasmus op reis

*„Reizen, het is zijn hart losmaken
van het anker der kleine vaart”
Bertus Aafjes*

De mens reist om velerlei redenen. De moderne zakenman omdat zijn werk hem hiertoe noodzaakt, de hedendaagse vakantieganger uit oogpunt van recreatie. Uit de romantiek treedt het beeld naar voren van de zwerver, die onbevredigd door het hier en nu, de wijde erten verkiest boven het enghartige bestaan in de vertrouwde alledaagse, vaak al te kleinburgerlijke sfeer. Het zwerven en trekken wordt vaak geïdealiseerd en geromantiseerd zoals in Joseph von Eichendorff's „Aus dem Leben eines Taugenichts", waarin veelzeggende regels voorkomen als: „Ik weet niet hoe het kwam, maar plotseling werd ik weer aangegrepen door mijn oude zwerverslust, door dat gevoel van weemoed, blijdschap en grote verwachting... Ik keek nog vaak om; het was mij zonderling te moede, ik was droevig gestemd en toch ook weer zo vrolijk als een vogel, die aan zijn kooi was ontsnapt..." Iets van deze geest van de romantiek ademen vele van de prachtige verhalen van Aart van der Leeuw.

In het oude Rusland waren het de „stranniki", de zwervers uit religieuze roeping, de zoekers naar het koninkrijk Gods, die haard en hof voorgoed verlieten, zoals „de betoverende pelgrim" van Ljeskow. Over één van hen schreef Tolstoj in zijn jeugtherinneringen: „Er is sindsdien heel wat water naar de zee gestroomd, vele herinneringen uit het verleden hebben voor mij hun betekenis verloren en zijn tot vage beelden verbleekt, de zwerver Griesja heeft zelfs allang zijn laatste zwerftocht beëindigd, maar de indruk die hij op mij gemaakt heeft en het gevoel dat hij in mij heeft gewekt, zullen nooit uit mijn herinnering verdwijnen..."

Ook Erasmus is zijn leven lang een zwerver gebleven. Sedert hij het klooster Steyn bij Gouda verliet, was heel zijn leven een trektocht van klooster tot klooster, van hof tot hof. Verschillende oorzaken zijn hiervoor aan te wijzen. Veel voorkomende besmettelijke ziekten dwongen hem er vaak toe de wijk te nemen naar veiliger oorden. Ook moest Erasmus soms boodschappers ontlopen van zijn geestelijke superieuren, die meenden dat het klooster voor de Augustijner monnik een juistere bestemming was dan het vrije leven aan hoven en in herbergen. Maar Erasmus verkoos dit vrije leven boven de stilte van het klooster, ook al weten we uit zijn bedelbrieven aan allerlei adellijke vrienden, dat die vrijheid ook de nodige zorgen met zich bracht. Behalve financiële nood, die hem dwong tot reizen naar verschillende beschermheren en -vrouwen, was er nog een andere reden: Desiderius moest vaak lange reizen ondernemen naar de weinige goed geoutilleerde drukkers in Europa, die zijn werken konden drukken. Was het echter alléén bittere noodzaak, die hem dwong tot deze vaak moeilijke en gevaarlijke reizen of sproot deze zwerflust ook voort uit zijn geestelijke gesteldheid? Deze zwerfdrang heeft de Rotterdamse geleerde gemeen met andere vrije, onafhankelijke Renaissancegeesten zoals Paracelsus en Giordano Bruno. Zelf antwoordde

Erasmus aan kritische vrienden: „Ge wenst dat ik een vaste woonplaats kies... prijst men dan niet het zwerversbestaan van Soloon, Pythagoras en Plato? De apostelen en speciaal Paulus waren altijd onderweg. Sint-Hiëronymus, die nog wel monnik was, bevond zich nu eens in Rome, dan weer in Syrië of in Afrika."

Het reizen en trekken verruimde niet alleen zijn blik, waardoor de schrijver van „De lof der zotheid" een ware kosmopoliet werd. Hij was hierdoor ook in staat zijn gedachten over tolerantie, over staat en oorlog, individu en religie uit te dragen ver buiten de muren van kloosters en universiteiten.

Welke moeilijkheden een reiziger in die dagen kon ontmoeten, blijkt overduidelijk uit Erasmus' brieven. Men moet ook in dit opzicht bewondering hebben voor deze uitzonderlijke figuur, voor zijn doorzettingsvermogen en gevoel voor humor, juist bij hem die zo zwak van gezondheid was en – een opmerkelijke exceptie in die dagen! – zo gesteld op hygiëne, niet alleen van de geest maar ook van het lichaam. Wat dit laatste betreft, veelzeggend is in dit opzicht zijn beschrijving van de Duitse herbergen.

Maar alvorens Erasmus over zijn Duitse ervaringen te laten spreken, volgt hier eerst een fragment uit een brief aan lord Mountjoy over een reis naar het kasteel Kortgene in Zeeland, waar zijn beschermvrouwe Anna van Borselen vertoefde: „Het kasteel lag vóór ons en een baan van ijs scheidde er ons van. Het woei die dag zo hevig dat van de andere zijde twee mannen tevergeefs de overtocht beproefd hadden. De wind had hen omvergeworpen en gedood. Doch ik, gelukkig, had hem in de rug. Ik ging op de rand van de dijk zitten en liet mij naar beneden glijden, zeilde de ijsvlakte over en bestuurde mijn vaart met een stok, die dienst deed als roer. Nieuwe soort van navigatie!"

Op de gehele reis naar hier ben ik bijna geen schepsel tegengekomen; en niemand kwam mij achterop, zo ongunstig was het weer. Eerst de vierde dag is de zon zich komen vertonen, indien het vertonen heten mag. Eén voordeel was voor mij aan het samentreffen van al die tegenspoeden verbonden, dat ik minder bang behoefde te zijn voor dieven. Niettemin was ik bang voor hen, gelijk de plicht is van ieder die een gevulde beurs op zak heeft."

Over de Duitse herbergen geeft Erasmus deze amusante impressie:

„Bij de aankomst groet niemand je om niet de schijn te wekken dat zij graag gasten zien, want dit beschouwt men als smerig en minderwaardig en de Duitse ernst onwaardig. Nadat je lange tijd voor het huis hebt staan roepen, steekt eindelijk iemand zijn hoofd door het kleine venstertje als een schildpad... Deze naar buiten starende figuur moet men nu vragen of men hier zijn intrek zou kunnen nemen. Wordt dit niet geweigerd, dan begrijp je hieruit, dat er plaats voor je is. De vraag naar de stal wordt met een handbeweging beantwoord. Daar kun je naar geloven je paard verzorgen, want geen bediende steekt er een hand naar uit... Is er voor het paard gezorgd, dan ga je, zoals je bent, naar de kamer, met laarzen, bagage en modder. Deze verwarmde kamer is er voor alle gasten gezamenlijk. Dat men iemand een eigen kamer voor het verkleden, wassen, zich warmen en uitrusten aanwijst, komt hier niet voor... Zo komen in dezelfde ruimte dikwijls tachtig of negentig gasten tezamen, voetreizigers, ruiters, kooplieden, schippers, voerlieden, boeren, knapen, vrouwen, gezonden, zieken. Hier komt de één zijn haar, daar veegt zich een ander het zweet af, weer een ander maakt zijn schoenen en rijlaarzen schoon..."

Een hoogtepunt van een goed onthaal is het wanneer allen druipen van het zweet. Opent iemand, die zo'n benauwende sfeer niet gewend is, slechts een kiertje van het venster, dan roept men: Dicht doen!... Eindelijk wordt de wijn, behoorlijk zuur, opgediend. Krijgt een gast het in zijn hoofd voor zijn geld om een andere wijnsoort te vragen, dan doet men aanvankelijk alsof men niets hoort, maar met een gezicht alsof men de onbetamelijke vrager om zeep wil brengen. Herhaalt de vrager zijn wens, dan krijgt hij het volgende bescheid: „In deze herberg hebben reeds zovele graven en markgraven vertoefd en nog niemand heeft over de wijn geklaagd; staat het u niet aan, zoek dan een andere herberg." Want slechts de adel beschouwen zij als mensen..."

Spoedig komen met veel vertoon de schotels. De eerste biedt bijna altijd brood met bouillon, daarna komt er zoiets als opgewarmde vleessoorten of pekelvlees of gezouten vis... Dan wordt ook iets betere wijn gebracht. Wonderlijk is het, welk een geschreeuw en kabaal zich verheft, wanneer de hoofden van het drinken warm zijn geworden. Geen mens verstaat de ander. Vaak mengen zich grappen-

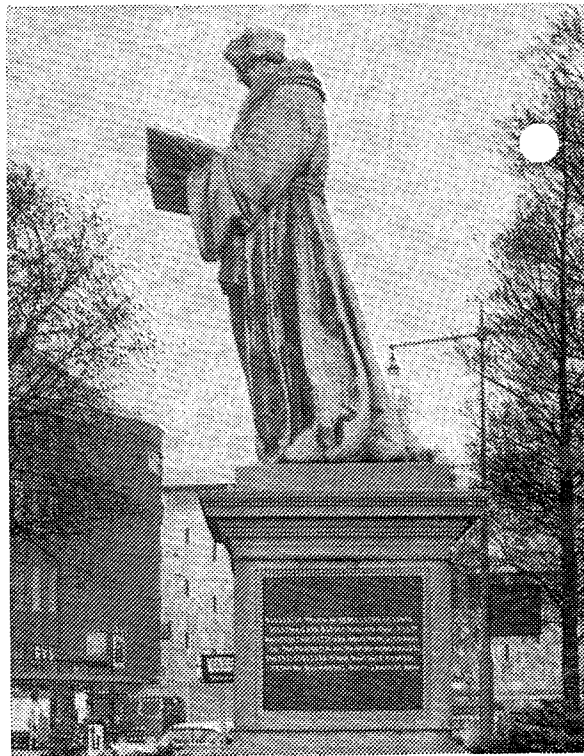
makers en narren in dit tumult, en het is bijna niet te geloven, welk een vreugde de Duitsers aan zulke lieden beleven, die door hun gezang, hun gezwets en hun geschreeuw, hun sprongen en kloppartijen zo'n spektakel maken dat de gelagkamer dreigt in te storten... Wil een door de reis vermoeide gast direct na het eten naar bed gaan, dan heet het: hij moet wachten tot de anderen gaan slapen. Dan wordt aan ieder zijn nest gewezen en dat is verder niets anders dan een bed, want er is behalve de bedden niets voorhanden wat men zou kunnen gebruiken. De lakens zijn misschien zes maanden geleden voor het laatst gewassen..."

Een weinig opwekkend beeld! Wie nu mocht menen, dat het in de Lage Landen bij de Zee wel anders, d.w.z. beter, gesteld zou zijn met de herbergen, doet goed het boek van mr. B. H. D. Hermesdorf „De herberg in de Nederlanden; een blik in de beschavingsgeschiedenis" (Assen, 1957) eens ter hand te nemen, waaraan ik enkele saillante bijzonderheden vrij willekeurig ontleen: „Vermoedelijk sliepen meerdere gasten op een en dezelfde kamer. Amsterdam eiste van herbergiers, dat de „camer, dair hair gasten slapen" aan een bepaalde voorwaarde... voldoet... Bovendien mag men uit het aantal gasten, dat immers bij tijden aanzienlijk kon zijn, de gevolgtrekking maken dat gebruik van één vertrek door meerdere slapers zeker niet ongewoon was... Misschien deelden zelfs meerdere reizigers hetzelfde bed... Het dagboek van Albrecht Dürer suggereert dit. De schilder vermeldt als curiosum, dat hij tijdens zijn verblijf in Brussel in het Nassau'se huis een „beth" zag waar vijftig mensen in konden liggen!..."

Al te vredelievend ging het in de herbergen ook niet altijd toe. Mr. Van Hermesdorf schrijft: „Het kon in de herberg inderdaad rauw toegaan... Ruzie en handtastelijkheden gingen niet zelden met vernielzucht gepaard. Dat de Zwolse stadboeken (14de eeuw) telkens op de strafbaarheid terugkomen van het stukwerpen van kannen en kroezen in taveernen en van het tot bloedens toe verwonden van taveernebezoekers, zegt wel iets omtrent de levensfelheid zoals die in herbergen de gemoederen in beroering kon brengen..."

In Frankrijk had Erasmus op één zijner tochten ook weinig prettige ervaringen. Toen hij van Engeland naar Parijs reisde, moest hij in Engeland – geheel tegen zijn verwachting – een groot deel van zijn goudstukken aan de douane afstaan. Slechts in het bezit van enkele goudstukken kwam hij in Frankrijk aan. Op de weg naar Parijs verloor hij behalve die goudstukken ook bijna het leven. Aan Jacob Badt schreef hij in februari 1500 hoe hij, na een moeilijke reis, in Amiens paarden had gehuurd en in het gezelschap van een Engelsman en de

Standbeeld Erasmus

schoonzoön van de paardenverhuurder de tocht naar Parijs aanvaardde. Al spoedig bemerkte Erasmus dat er een complot werd gesmeed om hem en zijn Engelse vriend te beroven. De paardenverhuurder was hen onderweg achterop gekomen en had zich bij het gezelschap gevoegd. Het gedrag van deze man, die in verschillende herbergen weinig idealistische relaties had en die, zoals Erasmus schrijft „ons beider keel tot slachtoffer had bestemd”, voorspelde weinig goeds. Hier volgt nu het tweede gedeelte van Erasmus' brief:

„Toen wij weer onder elkaar waren, vroeg ik de Engelsman, hoe hij de toestand inzag. Hij antwoordde, dat hij niets anders zag dan een voorbereiding tot roof. „Maar wat uitkomst is er?” sprak ik. Het was reeds ver in de avond; de waardin kwam intussen de bedden opmaken. Toen ik vroeg, waar wij zouden slapen, wees zij naar een bed. „En de andere twee?” „In het andere bed hier,” zei zij; dit bevond zich op dezelfde kamer. Hierop ik weer: „Ik heb enkele kleinigheden te regelen met mijn reisgenoot hier; laat ons alleen slapen in dit kamertje, er zal voor twee bedden betaald worden.” Daarop begon dat kwade wijf, dat heel goed wist hoe de vork in de steel zat, ons te bepraten, dat wij liever met z'n allen zouden slapen; die anderen waren toch fatsoenlijke mannen en er bestond geen enkele reden, waarom wij hen niet in ons kamertje wilden laten slapen. Als wij onder elkaar iets te bespreken hadden, konden wij dat in onze eigen taal doen; waren wij bang voor ons geld, dan konden wij dat hun toevertrouwen om te bewaren – het schaaft aan de wolf, zoals men zegt. En zoals past bij zo'n misdadigster, loog zij – de leugenachtigheid lag er duimen dik op – dat de andere kamers reeds door gasten waren bezet; terwijl er buiten ons zich geen enkele gast in het huis bevond. Ten slotte, toen zij voor onze argumenten moest zwichten, weigerde zij toch hardnekkig onze zin te doen. Ik beval haar de deur te openen en ons uit te laten. Ook dat verzekerde zij niet te zullen doen; woedend en mompelend ging zij naar beneden en verhaalde de gehele geschiedenis aan die moordenaar, terwijl ik op de trap stond te luisteren.

De Engelsman had geen benul, geen plan en geen spraak, want hij was totaal onkundig van het Frans. Eerst leek het mij het meest geraden de deur van de kamer te grendelen en er een grote eikenhouten bank voor te plaatsen. Maar dit plan liet ik al spoedig varen in de overweging dat wij ons in zulk een groot huis alleen bevonden tegenover velen. Het was ook al laat in de avond, zodat ons geroep nergens gehoord zou worden of 't moest zijn waar de kamer uitzag op de straat en hiertegenover bevond zich een kloosterkerk. Terwijl ik rondkeek naar een betere oplossing – tevergeefs – klopte de meid aan de deur. Ik verzette ongemerkt de bank een beetje en vroeg wat zij wilde. Zij antwoordde met vrolijke stem, dat zij iets te brengen had. Ik opende de deur en zei enkele vriendelijke en schertsende woorden tot het meisje om geen vrees te verraden. Intussen zaten wij als twee slachtoffers te wachten op de offeraar. Wij waren overeengekomen om rustig en kalm bij het vuur te blijven praten zonder te drinken, totdat wij, half gekleed en gelaarsd, naar bed zouden gaan, om de beurt slapend en wakend. Even later treedt die brave vent binnen alsof hij van de prins geen kwaad weet; ik sla de man nauwlettend gade. Hoe scherper ik toekijk, hoe duidelijker ik de rover in hem zie; wanneer hij zich eindelijk met zijn leerling te bed heeft gelegd, volgen wij ook. Wij bemerken die nacht niets bijzonders, behalve dat de Engelsman bij het ontwaken zijn zwaard, dat hij op het hoofdkussen had gelegd, een eind verder in de uiterste hoek van de kamer terugvond. Wij hadden met zijn beiden niet anders dan een zwaard en een gepantserde handschoen; dat was onze wapenrusting. Lang voor de morgenschemering stond ik al op en opende vensters en deuren. Ik riep dat het al dag werd, maakte gedruis en wekte de huisgenoten. Daar ik hiermede doorging, zei de rover met een stem waarin ge niet die van een slapende herkennen zoudt: „Wat voert ge uit? Het is nauwelijks vijf uur.” Ik daarentegen beweerde dat de lucht betrocken was met dichte nevels en dat het daglicht spoedig zou doorbreken. Dit alles bij voorkeur vlak bij de ramen. Om het kort te maken: er werd een lantaarn binnengebracht. Intussen liep ik naar beneden om te kijken wat daar gebeurde. Terwijl ik rondliep en om me heen speurde, trof ik de paarden der rovers gezadeld en wel aan, zodat duidelijk was, dat zij zo de gehele nacht daar hadden gestaan; buiten het meisje, dat pas wakker was, was nog niemand op de been.

Eindelijk stonden ook onze moordenaars op; een onaangename geschiedenis is toen gebleken onze redding te zijn. Niets toch had de rover zozeer in opwindung gebracht als de mening dat wij veel geld bij ons hadden; het volgende alleen heeft hem er-

De dans in de herberg. Ets van Adriaen van Ostade

van overtuigd, dat wij slecht bij kas waren. Ik bezat nl. te weinig zilvergeld, dan dat ik de herbergier voor het maal en de paarden geheel kon betalen. Dus zei ik, dat hij een goudstuk moest wisselen, of dat de paardenverhuurder mij zestig stuivers (zoveel ontbrak er namelijk aan) moest voorschieten, die ik hem te St-Denis terug zou betalen. De waardin verzekerde mij, dat er geen weegschaal in huis was en ook niet iemand, die het goud kon wisselen. De rover zei dat hij op mijn voorstel inging onder dit voorbehoud, dat ik hem een goudstuk als onderpand zou overhandigen. De waardin drong er nadrukkelijk bij mij op aan, dat ik dat zou doen, dat misdadige, even onbeschaamde als dwaze wijf – er ontstond een heftig en langdurig gekibbel onder ons.

Ik eiste, dat zij mij de deur zou opendoen, omdat ik zelf naar de prior van het daar aanwezige klooster wilde gaan om het goud in te wisselen; zij weigerde. Zo ging het geharrewar door tot het licht werd. Ten slotte werd ons gevraagd om het goudgeld dat wij gewisseld wilden hebben, te voorschijn te halen, hetgeen ik deed. Toen had de ene munt te weinig gewicht; de andere heette van minderwaardig keraat te zijn, een derde was niet massief genoeg – dit alles zonder twijfel met de bedoeling ons te dwingen, indien wij nog enig goud verborgen hielden, dit te voorschijn te halen.

Toen ik plechtig bezworen had, dat ik geen andere munten bezat dan deze, zei de man: „Maar waarom laat gij uw makker het zijne niet tonen; ik zie heel goed, dat hij een aardige duit bezit.” Aldus begon hij op een vriendelijke manier aan te dringen. Daarop verklaarde ik met een gezicht en een stem die kenmerkend zijn voor wie de waarheid spreekt in volle overtuiging, dat mijn reisgenoot niets anders bezat dan een promesje.

Ten langen leste kwamen de weegschalen op de proppen; ook de herbergier trad te voorschijn. Anderhalf uur werd er gewogen en er was geen goudstuk, dat niet aan bedenken onderhevig was. Bij het een ontbrak er wat aan het gewicht, aan 't ander aan de kwaliteit. Op het eind bemerkte ik, dat er met de weegschalen en met het gewicht een vals spel werd gespeeld. Toevallig nam ik met een gelukkige greep het gewicht dat te zwaar was, weg, zonder dat de waard het merkte. Zo bleef er niet anders over dan dat er met het andere gewogen werd en plotseling deed het goud in de ene zowel als in de andere schaal de balans doorslaan. In welke schaal het ook werd geplaatst, het ging naar beneden. Het was dan ook een heel oude munt, zwaarder dan het gangbare gewicht – ofschoon zij aan gewicht verliezen.

Onze strotten waren dan eindelijk tamelijk veilig en niets stond meer te wachten dan dat zij met bedrog ons nog een winstje zouden aftroggelen. Toen

riep de schelm, die zich nu wel wat in zijn verwachtingen bedrogen voelde – 't zij dat hij begreep, dat wij in 't geheel niet zo ruim in ons geld zaten, 't zij dat hij inzag, dat hij bij ons onder verdenking stond en ik nu ook een dreigende houding aannam, daar het ten slotte geheel dag was geworden – de herbergier bij ons vandaan. Waarheen, denkt ge? In 't echtelijk slaapvertrek, waarheen de schavuit zich had teruggetrokken.

Ge ziet, dat er onder dieven haast meer vertrouwen en menslievendheid bestaat dan onder de overige stervelingen. Zij wisselden het goud onder elkaar, voor maaltijd en paarden hielden zij er zoveel af als maar kon. Ik ontving drieëntwintig denariën, blij toe. Toen vroeg ik, zonder, voorzover mijn onnozelheid dat toeliet, vrees te laten merken: „Zullen wij nu niet 's te paard stijgen?” Maar de paardenverhuurder bleef onbeweeglijk op zijn plaats staan. „Waar denkt u aan?” vroeg ik. „Waarom vertrekken wij niet van hier? Of bent u zelfs nu nog niet klaar om te gaan?” „Neen,” was zijn antwoord, „of gij moet mij eerst de gehele som hebben gegeven.” „Hoeveel vraagt gij dan?” Hij had namelijk behalve op het goudstuk, nog recht op driemaal twaalf stuivers. Brutaalweg vroeg hij zoveel over als een onbeschaamde booswicht maar vragen kan. „Breng mij dan naar Parijs, wat gij op u hebt genomen, en daar zult gij het bedrag ontvangen waarop wij 't eens zijn geworden.” „Wat zult gij mij te Parijs geven, wanneer gij hier al met mij overhoop ligt?” De vent was niet stom en kon niet verdragen, dat zijn plunderpraktijken waren gedwarsboomd. Wat mij aangaaft, was dit alles maar loos alarm; niets lag mij verder dan mij op reis te wagen met die beulsknechten.

Nadat wij een tijdlang hadden geharrewar, gaf ik voor, terwijl de andere in 't minst geen aanstalte maakte om van zijn plaats te wijken, naar het klooster te gaan – in plaats daarvan staken wij de rivier over en trokken regelrecht op Parijs af. Niet eerder gevoelden wij ons vrij van angst voor de dolk van de rover voordat St. Denis ons binnen haar muren had opgenomen. De volgende dag kwamen wij te Parijs aan, doodop van de reis en zonder geld...”³

P. Krug

1. Deze vertaling werd ontleend aan Busken Huet „Het land van Rembrandt”.
2. Voor de vertaling van dit fragment werd gebruik gemaakt van een samenvatting opgenomen in Egon Friedell „Kulturgeschichte der Neuzeit”. Het is niet de volledige tekst. Deze vindt men in Erasmus „Samenspraken”, in het gesprek van Bertholf en Willem.
3. Ontleend aan „Brieven van Erasmus”, gekozen, vertaald en toegelicht door dr. O. Noordenbos, Utrecht, 1960 (Prisma-pocket).

Kroniek van het internationale gebeuren

Een maand geleden nog kon ik schrijven over het verschijnsel-Barry, dat, hoe ongevaarlijk op zichzelf ook, toch stof tot nadenken gaf. Inmiddels heeft die stof zich uitgebreid sinds senator Barry Goldwater door de republikeinse conventie is verkozen tot officieel kandidaat voor het presidentschap der Verenigde Staten voor die partij. Al was de meerderheid op de conventie ronduit overweldigend – geen van zijn tegenstanders kwam er aan te pas – daaruit mogen we beslist niet afleiden dat de meerderheid van hen die op de republikeinse partij plegen te stemmen, zijn voorkeur aan het duo Goldwater-Miller geeft. Het merkwaardige systeem waarbij door kiesmannen die deels wel en deels niet zijn gekozen de kandidaat wordt aangewezen, heeft gunstig voor de senator uit Arizona gewerkt. Maar men mag niet vergeten dat het vooral de kiesmannen die niet waren gekozen zijn geweest die achter hem stonden en dat hij voorts steun kreeg van kiesmannen die uit hoofde van een meerderheidsstelsel zoals in California aan hem waren gebonden, terwijl bijna de helft van de kiezers zich in feite tegen hem had uitgesproken.

Maar dat doet niets af aan de verontrusting over het feit dat zoveel kiesmannen, hetgeen wil zeggen evenzovele beroepspolitici, binnen de republikeinse partij hun stem gaven aan een man die – en nu citeer ik de New York Times – tegen de wet op de burgerrechten stemde, die zich laat leiden door impulsieve eerste gedachten op het internationale politieke terrein, die tegen economische buitenlandse hulpverlening is, die in gaat tegen de partijpolitiek ten aanzien van de Amerikaanse landbouw, die opponeert tegen federale steun op onderwijsgebied, die heeft gestemd tegen de anti-armoede-wet, die het werk van de Verenigde Naties ondermijnt, die zich roekeloos uitlaat over Cuba, Vietnam, het gebruik van kernwapens en de betrekkingen met de Sovjet Unie en wiens houding met betrekking tot sociale welvaart niet anders dan vijandig genoemd kan worden.

Om met de filmer Stanley Kramer te spreken: „It's a mad, mad, mad, mad world”. Is dit de man die de Amerikanen dit najaar tot hun president willen kiezen?

We zullen hopen dat de democratie goed zal blijven functioneren en de kiezers meer gezond verstand aan de dag zullen leggen bij de bepaling van wie de hoogste functie in het land dient uit te oefenen, dan de politici tot dusverre hebben gedaan, mannen als Eisenhower en Nixon inclusief.

Mens en Wereld

verschijnt om de veertien dagen

Redactie: **Mevr. I. M. A. Donker-Rutgers, dr. H. Bonger, prof. dr. J. C. Brandt Corstius, H. P. Danz, R. de la Rie, mr. dr. H. J. Roethof, P. W. van der Vliet.**

Tijdelijk Redactiesecretaris:
H. P. Danz, Schieweg 87C, Rotterdam-4, telefoon 80641

Administratie, abonnementen en advertenties:

Oudegracht 152, Utrecht, telefoon 10163; postgiro 304960 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht

Advertentietarieven op aanvraag

Abonnementsprijs voor leden van humanistische organisaties f 5,- per jaar, voor niet-leden f 7,50, buitenland f 8,-; losse nummers f 0,30.

Helemaal verheugend zal dit verschijnsel echter ook niet kunnen zijn, want een land waar een tweepartijstelsel het politieke bedrijf bepaalt is er allerm minst mee gediend, wanneer één van beide partijen een dermate grote nederlaag tegemoet gaat dat ernstige schade wordt toegebracht aan het min of meer aanwezige evenwicht dat een politieke omzwaai bij falen van het regeringsbeleid – zoals na de tweede periode Eisenhower – achter de hand houdt. Ook hier dreigt de kandidatuur-Goldwater een ondemocratische tendens te bewerkstelligen.

Heeft de Grand Old Party van o.m. Abraham Lincoln haar traditionele politieke idealen volledig aan de kant gezet, ook de Franse regering heeft een dezer dagen het breken met een traditie aangekondigd, die vanuit dit land tot principe werd in nagenoeg geheel West-Europa, n.l. de algemene dienstplicht. Nog dit jaar zal de Franse regering bij het parlement wetsvoorstellen indienen ter invoering van een selectiesysteem dat bij de huidige stand van zaken ongeveer 1 : 2 zal werken. Dat zal dan voldoende blijken voor een effectieve verdediging in een moderne oorlog.

Als de nieuwe regeringsvoorstellen zullen worden aanvaard, komt daarmee een einde aan het door Napoleon ingevoerde systeem van dienstplicht zonder uitzondering op grond van het beginsel van rechtvaardigheid en gelijkheid van allen. Dat roept ongetwijfeld bedenkingen op. Maar is het ook niet een overdenking waard

voor andere landen, waar jonge krachten die niet wèrkelijk nodig blijken te zijn voor een constant parate defensie zouden kunnen worden vrijgemaakt voor andere taken, b.v. ontwikkelingshulp?

Hoe verrassend de internationale politiek kan zijn is de afgelopen maand nog eens in Kongo gebleken. Was het nog maar goed een jaar geleden dat Moise Tsjombe aartsvijand nummer één was van een ieder die in Kongo naar eenheid streefde, nu staat die zelfde Tsjombe aan het hoofd van een centrale regering die in het teken staat van nationale eenheid en bundeling. Is het nog maar kort geleden dat aanhangers van de voormalige premier Loemoemba Tsjombe verantwoordelijk stelden voor diens dood, nu is het Tsjombe die naast Loemoemba's kroonprins Antoine Gizenga gezeten een triomftocht door Leopoldstad maakt. Het lijkt bijna een sprookje. Vanaf het eerste moment van 's lands onafhankelijkheid heeft Kongo grote moeilijkheden en strijd gekend. En nu, op een moment dat de chaos weer totaal dreigt te worden, komt daar één van de ergste onruststokers uit het verleden en smeedt met een brede grijns alle politieke groeperingen aaneen tot een krachtige eenheid.

Maar net als met sprookjes valt er moeilijk wèrkelijk aan te geloven. Daarvoor is de nieuwe regering er te veel een van uitsluitend voormalige afscheidingsleiders, of die nu rechts of links waren, zijn de tegenstellingen onderling te groot om lang te blijven sluimeren, heeft president Kasavoeboe té vaak een ongelukkige hand gehad, en zijn de problemen té divergent.

Maar héél misschien is dit sprookje de uitzondering die de regel bevestigt. Met het optimisme aan een vakantietijd eigen zullen we dat maar hopen.

R. B.

IK denk er ZO over

Openbaar en bijzonder

R. de la Rie hangt een hele beschouwing over de achterstelling van het openbaar onderwijs op aan o.a. het feit, dat een katholiek lyceum in de Zaanstreek maar achttien van zijn eerste 72 leerlingen naar het eindexamen brengt, hetgeen een angstwekkend verschil zou zijn met het landelijke rendement van circa vijftig procent. Hij ontleent deze gegevens aan een rede van de VVD-onderwijsdeskundige in de Kamer, mevr. Van Someren-Downer, die zich op haar beurt geheel of gedeeltelijk liet voorlichten door een artikel in het AVMO-weekblad, en een artikel in „Soc. en Dem.” Dit artikel heb ik niet kunnen nagaan, wel echter de cijfers van mevr. Van Someren. Het blijkt dat deze cijfers misleidend zijn en de conclusie – door gebrek aan kennis van zaken? – pertinent onjuist.

De betreffende school bracht achttien van zijn 72 leerlingen zonder doubleren in het bezit van het eindexamen op de eigen school. Het landelijk rendement van even vijftig procent geeft aan hoeveel in de eerste klas voor het eerst toegelaten leerlingen enig VHMO-diploma behalen, incl. MMS, al dan niet na doubleren.

Deze cijfers zijn onvergelykbaar. Voor een bepaalde school is het zelfs voor de schoolleiding moeilijk dit percentage te bepalen, naar ik uit ondervinding weet: men moet nl. van de tussentijds van school veranderende leerlingen nog een aantal jaren de schoolloopbaan volgen. Wel kan iemand die een bepaalde school goed kent vaststellen, hoeveel leerlingen, die in de eerste werden toegelaten, zonder doubleren het

eindexamen halen; een buitenstaander kan ook dit niet, terecht, want het gaat om vertrouwelijke gegevens over personen.

Voor de lycea zonder MMS-afdeling waren de landelijke percentages van de generatie 1949 (CBS, Schoolloopbaan VHMO, generatie 1949) 23 % voor de jongens, 25 % voor de meisjes, maar voor een individuele school is dat nog te hoog, aangezien hierin verwerkt zijn de leerlingen, die overgaan naar een andere school van het zelfde type en daar het eindexamen behalen. Het percentage van vijfentwintig procent voor de genoemde r.k.-school is dus normaal, het percentage is bovendien nogal afhankelijk van het milieu: dochters van lager administratief personeel haalden zestien procent, arbeidersjongens en dochters van zelfstandige middenstanders haalden 28 %.

Hoe kon de AVMO-auteur nu aan de cijfers voor deze r.k.-school komen? Omdat het een beginnende school is zijn de cijfers te benaderen uit de jaarlijks gepubliceerde „Gegevens Dagscholen VHMO”, daar zijn ze ook terug te vinden. Maar het is niet verantwoord, om het zacht te zeggen, om de cijfers voor de genoemde scholen te publiceren en na te laten op dezelfde wijze de „resultaten” van nieuwe openbare scholen vast te stellen. Ik heb dat gedaan en vond: voor een gemeentelyceum van 1947: toegelaten 140, zonder doubleren geslaagd 31; een ander gemeentelyceum, dat dit jaar voor het eerst een eindexamen heeft: toegelaten 75, nu eindexamenkandidaat: 30; een Rijks HBS:

toegelaten 41, geslaagd zonder doubleren: 14.

Ook deze cijfers zijn niet geheel betrouwbaar: het is niet bekend of er in de eerste ook leerlingen zaten, die reeds elders in een eerste hadden gezeten, en evenmin of bij de gediplomeerden ook leerlingen zijn, die in de loop van de vijf of zes jaar van elders zijn gekomen. Als ik zie dat een gemeentelyceum met vijfenveertig leerlingen begint en er in de vierde nog veertig heeft, dan is dat, gezien de dubbele-percentages, bijzonder hoog zonder toevoer van buiten.

Ik heb ook de andere genoemde scholen nagegaan, de Schiedamse, een HBS-MMS, gemengd, dus een vrij ongewoon type, begon met 64 jongens en 24 meisjes, en leverde zonder doubleren acht MMS en elf HBS-diploma's, voor de HBS een vrij laag percentage, echter niet ongewoon. De school in Voorburg: 106, 24 diploma's zonder doubleren, die in Groningen 22 diploma's op 32 beginners.

De Chr. HBS in Zeppen is niet na te gaan, omdat hier sprake is van de omzetting van een heel oude driejarige HBS in een vijfjarige, terwijl het bovendien een school is aan een internaat verbonden, een deel van de Helderling Gestichten, vandaar de vreemde leerlingenverdeling. Deze „kleine” scholen telden met hun vijven ruim 2100 leerlingen op 15 september j.l.

Namaak-intellectueel

In Mens en Wereld nr. 12; 1964, las ik een artikel „Gedachten van een namaak-intellectueel”, waarvan verschillende aspecten mij wel interesseren. In de eerste plaats geloof ik niet dat de schrijver L. zichzelf werkelijk als „namaak-intellectueel” beschouwt. Hij coquetteert er alleen mee (nederige trots is ook trots), wat wel grappig is. De heer L. zegt „... dat een waardebesef (iets heel persoonlijks nietwaar) enz.”. Het woord besef is cursief gedrukt, heeft dus de nadruk. Zijn dispuutant R. zegt later: „Een vraagteken lijkt me echter wel op zijn plaats als de heer L. zegt, dat een waardebesef iets heel persoonlijks is. Dat zijn waarden op zich zelf natuurlijk wel” enz. Ik zal het juist omdraaien. R. vergeet, dat L. het heeft over waardebesef. Besef is inderdaad iets heel persoonlijks. Het is meer dan kennen, weten, het is bovendien aanvoelen met een zeker evidentiekarakter. Besef is dus wel persoonlijk (in zoverre heeft L. gelijk). Maar de uitspraak dat waarden op zich zelf natuurlijk wel iets heel persoonlijks zijn is voor veel waarden bestrijdbaar.

Met de waarden of deugden is het een eigenaardige zaak. Ze zijn geen eigenschappen van een ding, want zonder de mens verliezen ze hun grond (men kan zeggen zonder mensen geen waarden), ze zijn dus niet objectief. Maar evenmin zijn ze zuiver subjectief, ze zijn niet alleen van de beoordelende persoon afhankelijk. Ze zijn niet concreet maar ze bestaan (eenmaal ontdekt) op zekere hoogte los van de mens, althans van de mens persoonlijk en zij gelden. Ze hebben dus ook in zekere zin een objectief bestaan. Liefde, vriendschap, barmhartigheid, rechtvaardigheid, altruïsme, dapperheid, eerlijkheid, het zijn alle waarden, die zouden blijven bestaan ook als er alleen liefdeloze, onbarmhartige, onrechtvaardige, egoïstische, oneerlijke en laffe mensen waren.

Waarden op zich zelf zijn dus niet „natuurlijk iets heel persoonlijks”. Bovendien is er een wetenschap deel van de ethiek, de waardenleer of axiologie.

En dan is er ook verschil van mening over het woord overtuiging. Met dit woord in de beginselverklaring van het H.V. ben ik niet erg gelukkig. L. prefereert levensopvatting. Ik vind het al beter, mogelijk is levenshouding nog meer te verkiezen, hoewel het misschien te statisch is („Hier sta ik”). R. heeft voorkeur voor levensbeschouwing omdat „overtuiging misschien iets

Ik ben wat uitvoerig geweest, maar het leek me nodig: dit soort onjuiste voorlichting, waarbij de statistiek tot een leugen wordt, kan de zaak van de school voor alle gezindten slechts kwaad doen. Ze is niet ongewoon. Op 1 februari 1953, de datum bleef me bij door de ramp in Zeeland, schreef het Vrije Volk, dat de Rijks HBS'en een geslaagdenpercentage van tachtig hadden, de r.k. dito van 84, en concludeerde daaruit dat de Rijks scholen „beter” waren. Halen de openbare scholen een hoger percentage dan de bijzondere (het verschilt nogal eens van jaar tot jaar en van afdeling tot afdeling!) dan is dat eveneens een bewijs voor dezelfde stelling: een laag percentage wijst op goede selectie, een hoog percentage op goed onderwijs bij de openbare scholen, terwijl bij bijzondere scholen een laag percentage een aanwijzing is van jacht op leerlingen, een hoog percentage daarentegen van een laag peil van het onderwijs, waarbij men alles maar doorlaat. Dit soort logica is eenvoudig onzinnelijk.

R. de la Rie is in dit verband vermoedelijk onschuldig, mevr. Van Someren had zich m.i. beter moeten informeren, in hoeverre de AVMO- en „S. en D.”-auteurs blaam treft heb ik niet nagegaan.

W. J. Jong

te sterk het bestaan van onomstotelijke waarheden, van een soort dogma's suggereert”. Hiermee ben ik het eens. In het woord overtuiging komt de lettercombinatie „tuig” voor. Waarschijnlijk is het historisch geoorloofd dit stamwoord in verband te brengen met tuig (afgescheiden van de sterk afkeurende betekenis) bedoeld als tuigage van een schip, het tuig van een paard (hoofdstel, teugels, strengen), het juk van een os, het gareel of intuigen, intomen (gedwongen beperken) en optuigen.

Zou het juist zijn dit ontstaansverband te leggen, dan zou de oorspronkelijke betekenis dus een vrijheidsbeperking van buitenaf voorstellen door middel van een dwangapparaat, een opgelegde last. Zoals het zo vaak gebeurt met woorden is het later gesublimeerd tot zijn tegenwoordige meer spirituele betekenis.

Het blijkt echter dat van de eerste concrete betekenis veel meer is overgebleven dan men zich bekennen wil. Bij overtuigingen toch zoals de meeste mensen die „plegen”, is van verworvenheden d.w.z. persoonlijk ontwikkelde opvattingen (na„beschouwingen”) geen sprake. Op kleine uitzonderingen na geldt voor de overtuigingen dat zij zijn „de som der vooroordelen in de jeugd bijgebracht” en wel van buiten door milieu, opvoeding, verzuiling en vooral gewoonten en dressuur, waarbij tussen die beide laatste een sterke wisselwerking bestaat.

Overtuigingen zijn vaak met de paplepel ingegoten en versterkt door gewoontevorming (gewoontes worden tot een tweede natuur, daarom zijn ze zo moeilijk te „doorbreken”). Het zijn vaak middelen om de vrijheid van meningsvorming tegen te gaan. Levensbeschouwingen zijn het dan niet, want tot werkelijk onbevooroordeeld beschouwen komen de adepten later niet meer.

Tegenover eenmaal gevormde levensovertuigingen, hoe dan ook gevormd en gefixeerd, behoort men verdraagzaam te staan (en ze te eerbiedigen, hetgeen wat anders is dan er eerbied voor hebben), maar niet tegen de wijze waarop ze gevormd worden.

Heeft R. misschien iets dergelijks bedoeld toen hij in het woord overtuiging de suggestie van onomstotelijke waarheden, een soort dogma's bespeurde?

T. J. E.

(Door de redactie in de nieuwe spelling overgebracht.)

leven sverz ekering op index benad ering basis

Aurora

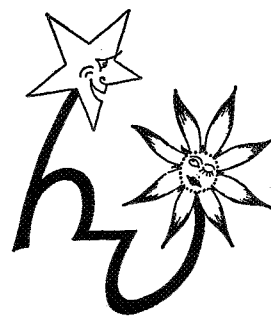
Zend mij vrijblijvend alle inlichtingen over uw Index-Benaderingspolis.

NAAM:

ADRES:

WOONPL:

(In open envelop, gefrankeerd met 5 cts postzegel, zenden aan:
N.V. Levensverzekering Maatschappij
AURORA, Stadhouderskade 1a, A'dam).

„Samen in het ambt, gezellig!”

Ook de buitenkerkelijke leden van de Partij van de Arbeid hebben een organisatorisch centrum nodig

DE HUMANISTISCHE WERKGEMEENSCHAP is dit centrum!

Het orgaan van de H.W.G. is het maandblad

„VERNIEUWING” onder redactie van Karel Timmerman

Abonnementsprijs f 1,75 per jaar

Een proefnummer wordt U gaarne toegezonden door het Secretariaat
Haagweg 210, Leiden

ANNONCES

Wadden zeilen, p. week. ± 6 pers.
Ook ongeïmproviseerden. J. v. Boven,
Schiermonnikoog.

Voor mijn ouders, een bejaard echtpaar, waarvan de vrouw zich tengevolge van gewrichtsreumatiek zeer moeilijk verplaatsen kan, zoek ik een **inwonende hulp** voor lichte huishoudelijke werkzaamheden en voor enige verpleging. Voor goede kracht zijn 2 kamers beschikbaar op de 1e verdieping.

Brieven aan mevr. H. F. van Dorsser
Keus-De Zwart, Wilhelminapark 47, Utrecht.

Jongeman, 22 jr, b.b.h.h. zoekt per 14 sept. gezellig kosthuis te Amster-

dam. Brieven onder no. MW 123 aan het bureau van dit blad.

Studente, 18 jaar, zoekt kamer te Leiden. Brieven onder no. MW 124 aan het bureau van dit blad, of telefonisch bericht: K 070, nr. 24 14 88.

Welke jonge vrouw zou de zorg op zich willen nemen van mijn gezin, 2 kind., meisje 6½ jr, jongetje 5 jr. Ik ben rijksambt., 44 jr. Bewoon modern huis, 4 k., in Den Haag. Huw. niet uitgesloten. Brieven onder no. MW 125 aan het bur. van dit blad.

Jonge man 24 j. b.b.h.h. zoekt voor direct: **kosthuis in Soestdijk of omgeving**. Br. O. W. P. v. Rossum, Middenweg 273, Amsterdam.

Heden overleed tot mijn diepe droefheid, in de leeftijd van 55 jaar, mijn lieve man

JOHAN G. BANNINK

J. Bannink-Westmijse

Enschede, 30 juni 1964
Van Musschenbroekstraat 54³

De crematie-plechtigheid heeft plaats gevonden op zaterdag 4 juli jl. te Dieren.

BEZITSVORMING

samengesteld door Dr. W. Albeda, Dr. A. van Biemen, Ir. G. J. Braat, Drs. H. J. D. Dieters, Drs. J. M. Th. Loeffen, Dr. E. Nordlohne, Drs. A. W. H. J. Quaadvlieg, J. Reehorst en Drs. J. M. den Uyl.

Uitgave Nederlands Gesprek Centrum.

Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau, bij voorkeur door overschrijving van f 1,50 op postrekening nr. 30.49.60 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht, met op het strookje de vermelding: N.G.C. no. 27.

„VERANDEREND LEVENSBESEF”

samengesteld door Mevr. Hella S. Haasse, Ds. E. van Bruggen, Prof. Dr. H. Freudenthal, Prof. Dr. T. T. ten Have, Ds. S. J. Popma, J. Reehorst, Dr. C. Scharff O.S.A. en Prof. Dr. R. Schippers.

Uitgave Nederlands Gesprek Centrum.

Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau, bij voorkeur door storting en overschrijving van f 1,50 op postrekening 304960 t.n.v. Humanistisch Verbond Utrecht, met op het strookje de vermelding N.G.C. nr. 28.

Humanistische Correspondentiekring voor **huwelijkscontacten** opgericht door het Humanistisch Verbond, verleent bemiddeling bij het leggen van contacten tussen personen, die een huwelijkspartner zoeken.

Inlichtingen postbus 210, Utrecht, gaarne 30 cent aan postzegels insluiten.

REKENSCHAP

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
voor wetenschap en cultuur,
wil een blad zijn voor de verdieping van de
humanistische overtuiging

Redactie:

Prof. Mr. A. D. Belinfante, Prof. Dr. J. C. Brandt Corstius,
Prof. Dr. H. Freudenthal, Drs. F. P. Huygens,
Prof. Dr. B. W. Schaper, Dr. P. Thoenes en
Prof. Dr. Libbe van der Wal

Abonnementsprijs:

f 9.50 per jaar (voor donateurs en contribuanten van
Socrates en voor studenten f 8.— per jaar).
Het abonnement kan ieder kwartaal ingaan.

**HUMANISTISCHE STICHTING
SOCRATES**

Oudegracht 152, Utrecht

Giro 582293

Gezond natuurlijk leven is vegetarisch leven. Een gezaghebbend oordeel over de modernste stromingen op voedingsgebied vindt u in de „Vegetarische Bode”. Een proefabonnement voor zes nummers ad f 2,50 zal u hiervan overtuigen.
Administratie: Admiraal de Ruijterweg 236 huis, Amsterdam W 2, postgiro 201587.

Rede en Religie in het Humanisme

In deze uitgave is er naar gestreefd de verschillende opvattingen die zich binnen het humanisme over deze onderwerpen voordoen, tot hun recht te laten komen.

Formaat 15 x 23 cm. — Omvang ca. 250 pag.

Prijs f 9.90

U kunt dit bestellen door overschrijving op giro 30 49 60, t.n.v.
Centraal bureau Humanistisch Verbond
OUDEGRACHT 152 — UTRECHT

MENS EN KOSMOS

Gewijd aan de studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap met hun grensgebieden, onder redactie van J. M. Hondius, Dr. H. Groot, Mr. N. Kluwer, P. Krug en Dr. D. H. Prins.

Abonnementsprijs f 15,— per jaar (6 nummers). Losse nummers f 2,50.

Vraagt toezending gratis proefnummer en catalogus van uitgaven op geestelijk gebied bij de uitgever N. KLUWER-DEVENTER.

Ook verkrijgbaar bij de boekhandel.

Er zijn minstens 6000 redenen om bij het samenstellen van uw reclame-budget aan Mens en Wereld te denken.
Het orgaan van een actieve organisatie is altijd een belangrijk communicatiemiddel en als zodanig een ideaal advertentiemedium.
Uitgebreide technische gegevens en de advertentietarieven zenden wij u gaarne toe.
Advertentie afd. Mens en Wereld, Oude Gracht 152, Utrecht.